

Giddens piše: "/S/eksualnost nije antiteza civilizaciji zaokupljenoj ekonomskim rastom i tehničkom kontrolom, već otjelovljenje njezine promašenosti" (str. 203).

Hana Francetić

Zbigniew Brzezinski

IZVAN KONTROLE

(Globalna previranja uoči 21. stoljeća)

Otvoreno Sveučilište, Zagreb, 1994.

Izvan kontrole je nesvakidašnja knjiga, a njezin autor je Zbigniew Brzezinski, vodeće ime suvremene američke političke misli. Knjigu otvara informativni predgovor iz pera prof. dr. Radovana Vukadinovića, prijateljski intoniran prema autoru.

Autor znakovito započinje: "Ova knjiga nije predviđanje, nego važno upozorenje na ono što se može dogoditi uoči 21. stoljeća, te na ono što se ne smije dopustiti da se dogodi". Riječ je o angažiranom autoru i isto takvom djelu. Posebno izražava zabrinutost nad činjenicom da su globalne promjene izmakle izvan kontrole, što je sadržano u naslovu knjige. Globalna kriza duha mora se prevladati želi li ljudski rod ovladati svojom sudbinom. Odmah napominje da je društveni život suviše složen da bi se mogao preoblikovati prema utopijskim zamislima. Svijest o silnom ubrzanju povijesti i neizvjesnosti njezina puta autor formulira kao neizbježno polazište knjige. Glavnu je postavku knjige formulirao na tragu A. Comtea, da ideje pokreću političko djelovanje i oblikuju svijet. Elaborira kakve su to ideje i u njihovu ozračju formulira tri bitna pitanja koja su predmetom analize u ovoj knjizi: koja je povijesna važnost velika neuspjeha totalitarizma uopće, posebice komunizma, kakav bi svijet mogao biti u 21. stoljeću glede doktrine i geopolitike i koje su moguće posljedice

uloge Amerike u svijetu i u američkom društvu. Sam autor kaže da su to teška pitanja na koja u ovoj knjizi iznosi neposredan odgovor. Ukratko ćemo prikazati ove magistralne iskaze uglednog autora uz kraće komentare.

Dvadeseto stoljeće rođeno je u nadi. Najvažnije metropole počele su uživati u blagodatima industrijske revolucije. Čak i socijalna demokracija počela je skromno prodirati u postojeće tradicionalne ustanove vlasti. Nažalost, kaže autor, taj napredak nije bio popraćen odgovarajućim napretkom morala, pri čemu je politika bila najveći neuspjeh 20. stoljeća.

Nasuprot nadama, 20. stoljeće postalo je najkrvavije i mržnjom najispunjenije u povijesti čovječanstva. Smrtnost je organizirana poput masovne proizvodnje. Masovna ubijanja zaslužuju da ih se nazove megaumiranje. Posebice upozorava na žrtve totalitarnih sustava koji su pokušali realizirati "prisilne utopije". Nakon tragičnih podataka o ukupno ubijenih 170 milijuna u 20. stoljeću autor postavlja više značajnih pitanja: uči li ljudski rod od povijesti? Hoće li politički svjetonazor čovječanstva uoči 21. stoljeća zrelije reagirati na političko ludilo 20. stoljeća? I naposljetku, pruža li koncepcija liberalne demokracije smislene odgovore na nove dvojbe društvenog života? Odgovori na sva ova pitanja nisu podjednako značajni.

Zanimljiv je autorov odgovor da je komunizam propao jer nije ispunio materijalna obećanja, a politička praksa kompromitirala je njegove moralne zasade. Primijetili bismo jedino da to nije bio komunizam u Marxovu smislu, već mahom "državni socijalizam" ili totalitarni etatizam. Ima li Zapad viziju, sustav vrijednosti i način života koji može biti relevantan vodič u budućnosti? Demokracija je možda najvažniji doprinos Zapada, ali demokracija je posuda koja se mora nečime ispuniti. Sama po sebi ne pruža odgovore na dvojbu o društvenoj egzistenciji, a posebice ne na određenje dobrog života. To je zadaća kulture i filozofije, koje motiviraju i oblikuju društveno ponašanje.

U tehnološki i gospodarski naprednim dijelovima svijeta, znanost i tehnologija dra-

matično povećavaju ljudske mogućnosti da udovolje osobnim potrebama. U siromašnim i zemljama u razvoju golema je većina svekolikog pučanstva suočena s općim siromaštvom i glađu. Najvažnija politička posljedica tehnološke inovacije bila je stvoriti socijalnu bliskost na svjetskoj razini. Ali ta nova bliskost, s pravom upozorava autor, istodobno pogoduje i šteti. Naime, u većem dijelu svijeta svakodnevna borba za opstanak silno osiromašenih masa događa se u kontekstu visoke svijesti o posve suprotnom načinu života vlastitih elita, te prebogatog Zapada. Kao posljedica toga raskorak između povećanja iščekivanja i stvarnih mogućnosti nikada nije bio veći nego danas.

U naprednom svijetu znanost se zahuktala u pravcu inženjerstva ljudskog roda, koji bi se mogao oteći nadzoru kao i zadovoljenje osobnih potreba. Privid većeg nadzora pomoću znanosti nametnuo je pitanje na koje je potrebno što prije odgovoriti zbog njegove silne važnosti. Što je čovjek i što je suštinsko obilježje ljudske autentičnosti? To će, tvrdi naš autor, postati najvažnija pitanja u naprednim zemljama u sljedećih nekoliko desetljeća. Velika znanstvena otkrića koja predviđa već su započela i unijet će velike promjene, ali i razlike među ljudje. Elite će profitirati, jer će imati sredstva. Doduše, autor sumnja u znanstvenu sigurnost i jednoobraznost. I tako ni neuspjeh utopizma ni političko usvještenje ne najvaljuje nastanak političkog konsenzusa.

Središnje je pitanje ove studije o mogućim posljedicama uloge Amerike na međunarodnom i unutarnjem planu. Odluku je se temeljitom analizom i kritičnošću, što iznenađuje. Već sam početak to potvrđuje.

U posljednjem desetljeću 20. stoljeća, kaže autor, položaj Amerike pun je proturječja. S jedne strane, Sjedinjene Države su na vrhuncu. Nemaju suparnika koji bi se mogao mjeriti s njihovom globalnom moći zasnovanom na četiri elementa: globalnoj vojnoj moći, globalnom gospodarskom utjecaju, globalnom kulturno-ideološkom utjecaju i kao sintezi prethodnih elemenata globalnom političkom utjecaju. Međutim, s druge strane, dinamika američkih društvenih promjena

i vrijednosnog sadržaja američke poruke svijetu prijete da potkopa američku ulogu globalnog vođe.

Trenutačno niti jedna država nije ni bližu Sjedinjenih Država po prestižu i moći. Može li Amerika zadržati takav položaj kroz dulje razdoblje? Povijest nas uči da svjetska sila ne može ostati vodeća ako ne projicira, uz određenu mjeru samouvjerenosti, poruku relevantnu za čitav svijet.

Zahvaljujući promjenama međunarodne politike koja se ubrzava pod utjecajem modernog gospodarstva i komunikacija razvodnjava se važnost nacije-države, a povezuje se domaće i međunarodno gospodarstvo. Svjetsku politiku sve više oblikuju domaći trendovi koji ne poznaju granice. Ovi novi globalni politički procesi preobražavaju i zamjenjuju tradicionalnu međunarodnu politiku. U tom procesu Amerika nije jedini igrač već se prilagođava tome. Ta činjenica povećava američku sklonost da na svijet gleda kao na dio zajedničkog političkog procesa u kojem Amerika ima pravo sudjelovati.

Iako se oblikuje sve globalniji politički proces, svijet se dijeli na vođe i sljedbenike. Brzinu i način političke promjene određuju nacije-katalizatori. Autor podastire povijesni pregled nacija koje su nastupile u ulozu katalizatora. Francuska je znatnim dijelom modernog doba bila nacija-katalizator. Francuska je revolucija začetnik pojma nacije-države, koji je obišao svijet u sljedeća dva stoljeća. Država koja je progovorila jednim nacionalnim jezikom postala je utjelovljene nacije. Velika Britanija nekad je bila najvažniji igrač i nastojala je održati ravnotežu u svjetskim relacijama zahvaljujući gospodarsko-novčarskoj moći i nadzoru oceana.

Uspon Amerike tijekom 20. stoljeća podudario se sa krizom i slomom razmjerno konzervativnog svjetskog poretka, utemeljenog na hijerariji suverenih država. Potkraj stoljeća nekoć privlačna koncepcija isključive državne suverenosti zamijenjena je popularnijom postavkom međunarodne međuovisnosti. U tom globalnom procesu danas je Amerika prava nacija-katalizator. U stvari, američka globalna prevlast pojačava se ali i stvara okolnosti koje povećavaju američku

globalnu nemoć. Autor to pokazuje na nekoliko suvremenih akcija koje su SAD polovično završile. Odmah razlikuje globalnu moć od globalnog autoriteta koji proizlazi iz legitimnosti utemeljenoj na zajedničkim vrijednostima.

Ovdje počinje analiza središnjeg problema ove studije. Kad je izazov totalitarizma počeo prijetiti za veliki dio čovječanstva, obrana slobode postala je istoznačnica za Ameriku. Kad je izazov totalitarizma uspješno odbijen, stvarnost američkog života i stvarne vrijednosti američkog društva određuju kako ostatak svijeta vidi Ameriku. Pogled izbliza u američko društvo kakvo zaista jest a ne u idealiziranom obliku često stvara podvojene pa čak i kritične reakcije. Naš uvaženi autor je u tom pogledu učinio izuzetno veliki iskorak koji upravo iznenađuje. Nakon konstatacije da je Amerika danas suočena s mnogo vidljivih i nevidljivih izazova, on iznosi popis u dvadeset točaka američkih nedostataka i domaćih izazova.

Spomenut ćemo samo nekoliko: zaduženost, trgovinski deficit, industrijska nekonkurentnost, loše srednjoškolsko obrazovanje, propadanje gradova, produbljivanje rasnih problema, porast siromaštva, rašireni kriminal i nasilje, te povećanje sveopćeg osjećaja duhovne praznine. Autor nije pretjerani optimist u pogledu djelotvornih odgovora na ove probleme u već započetoj budućnosti. Implikacije mogu biti nepovoljne na ulogu Amerike kao katalizatora globalnih promjena. Posebno povlači nastajanje pretjeranih materijalnih očekivanja znatnog broja siromašnih ljudi u svijetu, koja se ne mogu ispuniti, što će pojačati gnjev zbog globalne nejednakosti.

Ako Amerika ne uspije projicirati djelotvoran globalni autoritet, ima li suparnika koji bi je mogli u tome zamijeniti? Na pitanje hoće li to moći Europa ili Japan, autor nakon iscrpne komparativne analize odgovara: "Stoga je razumno zaključiti da se stanovalo vrijeme ni Europa ni Japan neće moći natjecati s Amerikom." Međutim, pesimistično nastavlja: "To znači da je jedina alternativa američkom vodstvu svjetska anarhija, a pravi izazov posebnoj američkoj svjetskoj

ulozi dolazi ne izvana nego iznutra. Amerika je najranjivija ne zbog opipljive konkurencije nego neopipljive prijetnje vlastite kulture koja sve više onesposobljuje Ameriku iznutra, a istovremeno privlači, kvari, otuđuje i revolucionira svijet."

Najvažniji događaj našeg doba bila je pobjeda Zapada u dugome hladnom ratu. Tom tezom naš autor započinje znalačko razmatranje dvaju globalnih poremećaja. Ta pobjeda Amerike nad Rusijom okončala je bipolarnu borbu za dominacijom u svjetskoj politici, ali već spomenute američke unutarnje dvojbe ometaju je da postane svjetski policajac, bankar ili propovjednik. Autor iznosi razloge zbog čega to nije moguće, ali usprkos tim ograničenjima narav američkog društvenog sustava čini Ameriku katalizatorom globalne promjene. Međutim, Amerika istodobno mora biti čuvar stabilnosti i katalizator promjene. Njegova je prognoza da interakcija između dinamike globalnoga političkog osvještenja, trajne i ponegdje sve dublje društvene i gospodarske krize te filozofijskog meteža postutopijskog razdoblja suvremene povijesti ne najavljuje razdoblje povijesnog spokoja.

Najvažniji izazovi globalnom poretku vrlo su kompleksni: geopolitički, društveni, gospodarski i ideološki. U prve autor ubraja geopolitičke posljedice sloma Sovjetskog Saveza te povećanje izgleda za izbijanjem regionalnih sukoba. U druge ponajprije ubraja krizu prijelaza u postkomunizam, pri čemu se provjerava relevantnost liberalne demokracije. U treće izazove ubraja mogućnost novih svjetskih ideoloških sukoba i natjecanja sile, jer globalne nejednakosti postaju nepodnošljivije, a potraga za održivim društvenim modelom sve zdvojnija.

Iz vrlo kompleksne analize ovih izazova spomenut ćemo samo najzanimljivije. Slom SSSR-a preobrazio je "Srce" Euroazije u geopolitički zrakoprazni prostor. Posebice susjedne islamske zemlje pokušat će popuniti geopolitičku prazninu. Reakcija Rusije na te tendencije bit će odlučujuća za budućnost, ali postoji dvojba kakva će ta reakcija biti.

Političko buđenje islama ne sukobljava se samo sa ruskim imperijalizmom na sjeve-

ru, nego će se vjerojatno, suprotstaviti američkoj dominaciji na jugu. Geostrateške parametre tog vrtloga nasilja autor podastire u obliku pravokutnika na zemljovidu Euroazije. Na tom području ima tridesetak zemalja, među koje ubraja i zemlje bivše Jugoslavije. Svoja pesimistična predviđanja naknadno ilustrira tezama S.Huntingtona da će doći do sukoba islamske, konfucijanske i kršćanske civilizacije u budućnosti. Bit će to najveća prijetnja svijetskom miru.

Velika je potreba za djelotvornom međunarodnom solidarnošću. Da bi se obuzdala destruktivna dinamika globalne nestabilnosti, autor ponovno, ali zasnovano iznosi pesimistično predviđanje: "Dva važna trenda spriječit će da se postigne solidarnost toliko potrebna za temelje djelotvornog svjetskog poretka." Prvi je u svezi s prijelazom u postkomunizam, prije svega Rusije, a drugi u svezi sa dvojama globalne nejednakosti, čime u analizu uvodi ulogu Kine.

Trenutačno se čini da pobjeđuje demokracija utemeljena na sustavu slobodnog tržišta. Ali, njezin trijumf više je posljedica neuspjeha komunizma nego uspješne demonstracije prikladnosti demokratskih ideala svim zemljama. Za većinu siromašnijeg svijeta, tvrdi autor, treba to dokazati u praksi.

U međuvremenu, pitanje jednakosti uzdiže se na prvo mjesto po važnosti za 21. stoljeće. Objektivni činitelji su dinamika demografije i gospodarstva. Globalni demografski rast silno je neujednačen i uglavnom na štetu siromašnijih dijelova čovječanstva. I gospodarski je rast neujednačen, ali pogoduje bogatijim dijelovima stanovništva. Osim toga, sve veća briga bogatijih dijelova svijeta za ekologiju vjerojatno će istaknuti važnost pitanja jednakosti. U tom kontekstu naš autor s posebnim respektom govori o Kini. "Kina je sama po sebi izazov svijetu nejednakosti. Ona je div koji se uporno i uspješno bori protiv nejednakosti. Kineski privredni rekord je najdojmljiviji. Ako se nastavi takav rast Kina bi mogla do 2010 postati četvrta gospodarska sila svijeta."

U 20. stoljeću namnožile su se lažne postavke o totalnom nadzoru koje se temelje

na oholim tvrdnjama o nepogrešivosti. Naš autor je suprotno tome u naslov knjige stavio - izvan kontrole. U skladu s time, u zaključnim razmatranjima tvrdi, američka moć neće biti dovoljna da nametne vlastitu koncepciju "novog svjetskog poretka". Umjesto toga moćne i bogate države zbit će redove u vlastitom interesu. Nastat će nekoliko velikih skupina regionalnih konkurentskih gospodarskih blokova i političkih saveza. Skicira šest takvih skupina, ali zaključuje da će samo tri skupine - oko SAD, Europe i Japana - biti donekle politički i gospodarski kohezivne.

Najveći problemi sa kojima se u naše doba suočava ljudski rod postali su preveliki za naciju-državu. To ne znači, odmah naglašava autor, da je nacija-država izgubila važnost, no današnjem svijetu potrebno je nešto više od nacije-države za uspostavu globalnog mira i povećanje globalnog blagostanja. Brzezinski predviđa trilateralni odnos između bogatijih i najdemokratskijih država Europe, Amerike i Istočne Azije. Naravno, svaka od tih zemalja morat će uvažiti granice svoje moći, odbaciti monopolističke sklonosti u svjetskoj trgovini i preuzeti veće obveze izvan svojih granica.

Imajući u vidu da je, usprkos postojećim raskolima, svijest o zajedničkoj (globalnoj) sudbini počela sazrijevati - hoće li pokušaj nadzora nad kolektivnom sudbinom čovječanstva uspjeti ili propasti ovisi o iznimno važnim filozofijskim i kulturnim dimenzijama.

Veljko Cvjetičanin